

BATILI DEVLETLERİN VE TÜRKLERİN AFRİKA'YA YAKLAŞIM FARKLILIKLARI: HARİTALARDA AFRİKA VE KOLONİYAL KARTOGRAFYA

Murat TANRIKULU*

Öz

Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, tarihi çağlarda Afrika kıtasının bilinirliği üzerinde durulmuştur. Kıtanın, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra, sömürgeciler tarafından masa başında ve haritalar üzerinde, ekonomik çıkarlarına uygun olarak, düzmece sınırlarla nasıl paylaşıldığı açıklanmıştır. XX. yüzyıla birlikte Afrika devletleri bağımsızlıklarını kazanmış görüneler de neokolonial uygulamalarla sömürünün nasıl devam ettirildiği ve bunu sağlamak için sömürgeci güçlerin hangi menfi uygulamaları sürdürüldüğü ortaya konmuş ve Avrupalı sömürgecilerin kıtaya acımasız yaklaşım ve uygulamalarına karşı Türklerin kıtaya insani ve medeni yaklaşımları sergilenmiştir. Bu anlamda Batılı devletler ve Türkler tarafından çizilen haritaların örnekleri verilmiştir. Zira haritalar geçmişten günümüze, günümüzde ve günümüzden geleceğe uzanan güçlü bir iletişim aracıdır. Bu nedenle devletler ve uluslar için adeta bir tapu senedi hüviyetindedir. Bir devlet ve ulus hatta uluslararası destekle bir birey olarak, eski ya da yeni bir harita üzerinden sizi ilgilendiren/ilgilendirmeyen alanlar üzerinde hak iddia edebilirsiniz. Bu haritanı; öncesi, çizildiği dönem ve sonrası için iddialarınızı, işgal ve istilalarınızı desteklemek için delil olarak kullanabilirsiniz. Bir dünya, kıta veya ülke haritasını masa üzerine serip beğendiniz alanları kendinize ayırıp partnerlerinize gücünüz nispetince bunu dikte ederek ya da -kavgaya gerek yok herkese yeter mantığıyla- barışçı bir şekilde (!) paylaşımında bulunabilirsiniz. Daha da ileri giderek hiç olmayan tarzda ve tamamen uydurma bilgilerle dolu haritalar hazırlar ve bunları servis edebilirsiniz. Ardından oluşan tepkileri ölçer ve ısrarlı tavırlarınızı uluslararası alanda kanıksatır, kabul edilmesini bile sağlayabilirsiniz. Bütün bu uygulamalar, Batılı devletler tarafından Afrika kıtasını kolonileştirmek ve sömürmek için kullanılan uygulamalardan bazılarıdır. Bu tür uygulamaların örneklendirilmesi çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar kelimeler: *Türkler, Batılılar, Afrika, yeni sömürgecilik, colonial kartografiya.*

DIFFERENCES IN THE APPROACH TO AFRICA OF THE WESTERN STATES AND THE TURKS: AFRICA ON THE MAPS AND COLONIAL CARTOGRAPHY

Abstract

In this study, using phenomenology from qualitative research methods, focuses on the awareness of African continent in historical times. After the Industrial Revolution, it was explained by the colonists on the table and on the maps, how they were shared with fictitious limits in accordance with their economic interests. XX. century African States gained their independence, though they look, not how neocolonial practices of exploitation was continued, and to achieve this, the colonial powers, which have been demonstrated where the ugly practices are carried out. European colonialists to the continent and the relentless approach of the Turks against humanitarian practices on the continent and is an example of a civilized approach. In this sense maps from past to present, present and that extends from the present to the future is a powerful communication tool. For this reason, occupies a prominent place in States and nations for almost a deed. State and even a nation with international support, as an individual, old or new that interests you on a map/on the fields that pertain to you can make a claim. This map is drawn before period and your Claims For the post, you can use as evidence to support your invasion and occupation. World, continent or country map on the table spread out like it dictates your strength nispetince isolate yourself and your partner, or by the fields -no need to fight, enough for everyone with logic - peaceful (in a good way!) you can share it. He went even further and never non-fabrication style and maps full of information to prepare and you can serve them. You can have your attitude, then gauge reactions and aggressive to be accepted, even internationally. All these applications are some of the practices used by Western states to colonize and exploit African continent. Examples of such practices are among the objectives of the study.

Keywords: *Türks, Wests, Africa, neo-colonialism, colonial cartography.*

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. kutlukul@gmail.com

GİRİŞ

Tarihi kaynaklar, harita olarak kabul edilen ilk çizimlerin yazının icadından binlerce yıl öncesinde yapıldığını göstermektedir. Günümüzde bilinen ve harita olarak kabul edilen en eski kaya kazımlarının tarihinin MÖ. 6200 olarak belirlenmesi, buna karşın yazının tarihinin MÖ. 3200 olarak kabul edilmesi bu tezi doğrulamaktadır. Harita yapımı paleolitik zamanda ortaya çıkan bir uygulamadır. İlkel bir iletişim sistemi olarak bunun fonksiyonu, göç ve yiyecek temini gibi davranışları desteklemektir. Bu ihtiyaçları karşılamak için insanlar muhtemeldir ki kendi kendilerine düşünmüşler ve sonra bilgi ve stratejilerini anlatmak için grafiksel sembollere başvurmuşlardır. Paleolitik dönem insanının neredeyse tek amacı yaşamak için beslenmektir. Bu nedenle avlanma ve beslenme bölgeleri kendileri için çok önemliydi. Bu alanları belirlemek, korumak ve aitliklerini ortaya koymak için oluşturdukları grafiksel sembollerle ortak bir işaret dili oluşturmuşlar, bunları kayalara kazımışlar ve kartografyanın temellerini atmışlardır (Wiegand, 2006: 12). Harita bilinci ve kullanımı, mekanın denetim altına alınmasına fırsat vermiş ve bu fırsat farklı zamanlarda, farklı ülkeler ve yöneticiler tarafından değerlendirilmiştir. Örneğin, erken dönem çağdaş Avrupa’da “Batı’nın Yükselişini” açıklamak için kullanılan ve savaş teknikleri alanında askeri devrim olarak adlandırılan değişimde haritanın (ve genel olarak mekansal düşünme) rolü oldukça dikkat çekicidir (Withers, 2010: 9-28). Coğrafya bilimi; haritacılık, topografik inceleme, kaynak envanteri ve stratejik planlama vurgusuyla, yoğun olarak uygulamalı bir alan olmuştur. Bu nedenle harita, coğrafya için, coğrafi gerçekliği kavrama konusundaki simgesel gücü için olduğu kadar, arazilerin görsel haritasını oluşturma konusundaki pratik yararlılığı nedeniyle de her zaman önemliydi (Ryan, 2010: 217-255).

YÖNTEM

Yöntem olarak; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenoloji, fenomenler; olaylar, durumlar, deneyimler veya kavramları kullanarak olayları açıklığa kavuşturmayı ve soruna çözüm bulmayı amaçlar. Bu anlamda çalışmada öncelikle İlk Çağdan 1960’lı yıllara kadar geçen sürede Afrika haritaları incelenmiş, bunlar arasından dönemini yansıtanlar seçilerek açıklanmış ve görsel meta olarak kullanılmıştır. Ardından Avrupalı ve Türk fatihlerin yaklaşım farklılıkları delilleriyle ortaya konmuş, haritaların bir kıtanın kolonileştirilmesinde nasıl etkin bir biçimde kullanıldığı yine haritalar yardımıyla açıklanmıştır.

BULGULAR

İlk Çağda Afrika’nın Bilinirliği, Türkler ve Afrika Haritaları: Tarih öncesi çağlardan tarih çağlarına insan, evrendeki düzeni, yerin şeklini, karaların yer üzerindeki dağılımlarını merak etmiştir. MÖ. 3200’de yazının icadıyla başlayan İlk Çağın bilim insanları özellikle antik Yunan medeniyetinde yetişmiş olanlar daha çok varlığın ve bilginin mevcudiyetini sorguladılar. Birçok bilimin temellerinin atıldığı bu dönemde dünya küre şeklinin ötesinde yuvarlak ancak düz bir tepsi gibi algılandı ve tasvir edildi. Eski Yunan’da bir mekânın fiziksel olarak varlığı, o toprakların mitik yapılarla donatılmasına bağlıydı. Dünya kavramı ise insanoğlunun üzerinde yaşadığı topraklarla sınırlıydı. Bu dönemde harita kavramının yerine kullanılan ‘*periodos ges*’ yani dünya çevresinde yolculuk ise, üzerinde yürünen toprakların

yazınsal bir haritasını, yürüyerek yapılan bir yolculuktan zihninde kalanları ya da söylencesel bir serüveni temsil ediyordu (Romm,1992: 26-27). Bu çağda bilinen yeryüzü Asya, Avrupa ve Libya/Afrika'dan ibarettir ve bu kıtalar henüz gerçek formunun uzağında algılanmakta ve çizilmektedir. Benzer durum Orta Çağ Roma İmparatorluğu haritalarında da vardır (Şekil 1a ve 1b). Bu çağda Afrika adı yerine daha çok Libya adı kullanılmıştır, Libya, Mısır dışında çok fazla iletişimde bulunulan ve gidilip gelinen bir yer değildir ve gizemli bir kıtadır.

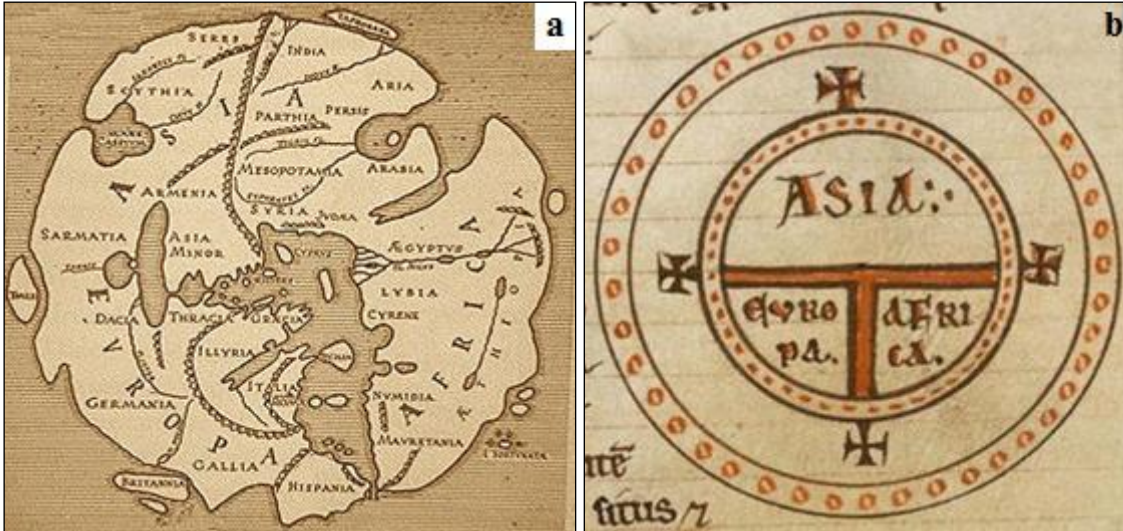
Türklerin Afrika ve özellikle Mısır'a yönelik ilgileri ilk Çağa kadar uzanır. Bu çağa ait bilgileri, bilimsel çalışmaların desteğiyle Oğuz Kağan Destanı'nından elde etmekteyiz. Destanda Oğuz Kağan'ın sefer yaptığı yerler arasında Barkan denilen bir yer vardır ve Barkan'dan şöyle söz edilmektedir; "...Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, cenupta Barkan denilen bir yer vardı, çok zengin bir yurttur ve çok sıcak bir yerdir. Burada çok av ve çok kuş vardır. Altını, gümüşü ve cevahiri çoktur. Halkının çehresi kapkaradır. Bu yerin kağanı Masar adında bir kağandı. Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü. Çok yaman bir vuruşma oldu. Oğuz Kağan yendi, Masar Kağan kaçtı. Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu ele geçirdi, gitti. Onun dostları çok sevindiler, düşmanları çok üzüldüler. Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu, gitti (Bang ve Rahmeti, 1936: 3-14). Destanda geçen cenuptaki çok zengin ve halkının çehresi kapkara olan Barkan denilen yurdun Mısır olma ihtimali oldukça yüksektir. Burada siyah derili insanların olması ve kağanının adının da Masar olarak kaydedilmesi bu fikri destekler mahiyettedir. Mısır, Togan (1972) ve onun atıfta bulunduğu bilim insanlarıncı da göçebe Türklerce teşkilatlandırılarak devlet hüviyeti kazandırılan bir medeniyettir. Togan'a (1972) ve atıfta bulunduğu müelliflere (Koppers, Mungen: 1908) göre durum şöyle gerçekleşmiştir; "Türklerin tarihten önceki devirlerde eski dünyanın muhtelif taraflarında büyük medeniyetler vücuda getiren kavimlerle temasta bulunarak varlık göstermiş oldukları belirtilmektedir. Viyanalı profesörlerden Rahip W. Schmidt ve kablettarih/tarih öncesi profesörü O. Mungen (1908), Ön Asya ve Nil sahasındaki eski büyük devlet ve medeniyetlerin Orta Asya'dan gelen göçebe fakat teşkilatçı ve asker kavimlerin, yerli, ziraatçı, teşkilatsız ve sulhsever oturak/yerleşik kavimlere tasallut ederek birleşmeleri ve metbuları olan bu çiftçi kavimlere karışıp gitmeleri sonucunda meydana geldiklerini ileri sürdüler. Ayrıca O, Mungen, 1908'de Viyana Antropoloji ve Macar Arkeoloji cemiyetleri mecmualarında bu konuda makaleler neşretti. Bu yazılarında bilhassa Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'da kablettarihi tetkikatla ilgili hafriyatlar esnasında bulunan hayvan kemiklerini tetkik ederek hayvan beslemeyi son paleolitik devirlerde Ural-Altay kavimlerinin Kuzey ve Orta Asya'da geliştirdiklerini ve alıştıkları süvarilik sayesinde dünyaya hâkim olma yoluna gittiklerini ileri sürdü. Ancak gittikleri yerlerde idareleri altına aldıkları çiftçi kavimler arasında temessül ettikleri/asimile oldukları fikrini ortaya attı. Hatta Eski Mısır tarihi uzmanlarından Schebesta'nın, Yukarı Nil'de rastladığı MÖ 2000'e ait nomad kültürünün ve Profesör Czermak'ın Nubie dili ile Türkçe arasında tespit ettiği münasebetin bu tarihten önceleri paleolitik devirlerdeki Ural-Altay nomadlarının istila izleri olabileceğini ileri sürdüler. W. Schmidt'in talebesi olan prof. W. Koppers de Viyana'da neşrettikleri *Anthropus* mecmuasında (Akt. Togan, 1972) ve müstakil eserlerinde bu fikri takviye etti. Yani bu zatlar bu güne kadar medeniyetler için bir afet telakki olunan Türk göçebeliliğinin, eski dünyada çiftçi milletlerin kurdukları teşkilatsız medeniyetleri teşkilatlandırarak, onlara siyasi ve askeri kudret vermek suretiyle onların, eserleri bize vasıl olan büyük medeniyetler şeklini almalarına sebep ve amil olduğunu ispat ettiler (Togan, 1972: 48).

Orta Çağda Afrika'nın Bilinirliği, Afrika Haritaları ve Türkler: Kavimler Göçü (375), Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (395) ya da Batı Roma'nın yıkılışıyla (476) Orta

Çağın başladığı kabul edilmektedir. Helenistik Çağın sonuna doğru, Romalılar kendi dönemlerindeki askeri hareketlerde kullanmak üzere yaptıkları yol inşaatlarında, ileri yol ölçümleri yapmışlardır. Yine Romalılar bu dönemde astronomik çalışmalar ve harita izdüşümleri konusunda ön plana çıkmıştır. Romalıların kendileri haritacılığın bilimsel gelişmesine önemli bir şey katmamışlardır. Ancak disiplinli biçimde organize edilmiş devlet olarak, haritacılığı kesin bir biçime sokmuşlar ve her serbest gelişmeyi engellemişlerdir. Batlamyus'un haritalarından sonraki birkaç yüzyılda haritacılık alanında dünyada fazla bir gelişme olmamıştır. II. yüzyıldan başlayarak, Orta Çağın sonuna kadar, haritacılık alanındaki gelişmelere, Roma-Katolik Kilisesi'nin köstekleyici dogmalarıyla ket vuruldu (Köktürk, 2004: 32-40). Bununla birlikte Roma döneminde en azından Kuzey Afrika, fethedilen Mısır ve amansız bir mücadeleye girilen Kartaca sayesinde de daha iyi biliniyordu (Şekil 1a).

MS. III. ve IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın yasak bir din olmasından kurtulması ile değişen düşünce tarzına bağlı olarak 'Dünyanın yuvarlak olduğu fikrine göre' harita çizme işi ortadan kalkmış, daha doğrusu yasaklanmıştır. 'Dünya düzdür' düşüncesi hâkim olmuş ve bu düşünce yaklaşık bin yıl sürmüştür. Uzun süren bu dönemde Roma haritacılığının ürettiği bazı haritalar ile kaynakların 'tekerlek'¹ haritalar, bazılarının da 'T-O' veya 'YO' adı verdikleri haritalar yapılmıştır. En eski Orta Çağ haritalarından bazıları T-O (Terrarum Orbis) biçimli haritalardır (Şekil 1b). Bu haritalarda yerküre daire biçimli varsayılmakta ve 'O' içine 'T' harfi konulmuşa çok benzemektedir. Nehirler ve denizler 'O'nun içinde 'T' görünümü oluşturduğundan bu ismi almışlardır (Köktürk, 2004: 32-40).

Şekil 1: Roma Haritası (a) ve T-O Haritası (b).

Kaynak: <http://octavianchronicles.com/ancient-maps/orbis-terrarum/> (b)

<http://mittelaltergazette.de/11885/wissenswertes/irrtuemer-rund-um-das-mittelalter-die-erde-ist-eine-scheibe/> (03.08.2016)

Şekil 1'deki haritalar en azından yedinci yüzyıldan itibaren genel geçer dünya haritaları olmuşlardır. Haritalarda Kudüs genellikle yuvarlağın ortasında yer alır. 'T' şekli yeryüzündeki kara kütesini Afrika, Asya ve Avrupa olmak üzere üç kıtaya böler. 'T'nin yukarıdan aşağı doğru olan ve Afrika'yı Avrupa'dan ayıran bölümü Akdeniz'i temsil eder.

¹Ufuk, dairesel bir algılamadır ve yükseğe çıkıldıkça insanın gördüğü dairesel ufuk genişlemektedir. TO haritaları, işte bu algılamaya dayanılarak oluşturulmuştur. Dünya'nın düz olduğu düşünülerek çizilmiş olan bu haritaların yuvarlaklığı, ufuk kavramından ve bilinen dünyanın sınırlı olmasından ileri gelir.

'T'nin üst yatay çizgisinin sağ tarafı Kızıl Deniz'i temsil eder ve Afrika'yı Asya'dan ayırır. 'T'nin üst yatay çizgisinin sol tarafı ise Karadeniz, Don Irmağı ve Azak Denizi'ni temsil eder ve Avrupa'yı Asya'dan ayırır. Harita doğuya dönüktür. Bu şekilde, diğer iki kıtadan iki kat kadar büyük olan Asya, haritanın üst tarafında yer alır. Her ne kadar bu T-O haritalar düz disk biçimli bir dünyayı temsil ediyormuş gibi görünse de gerçekte durum böyle değildir. Orta Çağ haritacıları daireyle yerkürenin üst yarıküresini göstermek istemişlerdir. Alt yarıkürenin genellikle tümüyle suyla kaplı olduğu düşünülüyordu (Köktürk, 2004: 32-40).

Orta Çağ Avrupa'sı her yönden karanlık bir dönem içinde yolunu bulmaya çalışırken İslam dünyası tüm bilimlerde olduğu gibi haritacılıkta da altın çağını yaşıyordu. Birçok coğrafyacı, seyyah, astronom, matematikçi yer ölçmeleriyle uğraşıyor, haritalar çiziyorlardı. Bu bilginlerden biri olan El-İdrisi, 1100'de Sep'te doğmuş, uzun yıllar Palermo'da yaşamış ve 1166'da ölmüştür. Öğrenimini, o zamanki kültür merkezlerinden olan Kurtuba (İspanya'da bugünkü adı Cordoba)'da yapmış, Akdeniz havzası ülkeleri, Fransa ve İngiltere'yi dolaşmıştır. Arap medeniyeti, İber Yarımadası'nda ve Sicilya'da da etkisini hissettirmiştir. Coğrafya ve keşiflere çok ilgi duyan, Normandiya (Sicilya) Kralı II. Roger, o zaman diğer bilimleri ve coğrafyaya meraklı Arap coğrafyacıların tezlerini destekleyen bir devlet adamıydı. Bu dönemde İdrisi, Arap tüccarlardan ve kâşiflerden topladığı ve klasik coğrafyacılarından kendisine ulaşan bilgilerle Afrika, Hint Okyanusu ve Uzak Doğu'ya ilişkin bilgileri bir araya getirerek bir harita yapmayı planlıyordu. Bunun için teknik resamlara para ödeyerek belli rotalar üzerinde yolculuklara çıkardı. Kendilerinden güzergâhlarının haritalarını çıkarmalarını istedi. Eseri hazırlarken, Sicilyalı II. Roger'ın malî desteğinden, Cordoba Üniversitesi'nde toplanmış olan bilgilerden de yararlanarak 1154 yılında 3,5×1,5 m. boyutunda yuvarlak bir dünya haritası ile beraber haritanın yetmiş sayfalık bir el yazmasını hazırladı. Harita modern öncesi zamanlardaki en doğru dünya haritasıdır. Bu harita dairevidir (*Tabula Rotunda*). Haritanın üst kısmı güneydir.

XIII. yüzyılın dikkate değer başarılarına örnek olarak, mükemmel ya da mükemmele yakın Akdeniz ve Karadeniz haritalarının doğuşu dile getirilmelidir. Bunlar Yeni Çağ kartografya tarihinde "portolan haritaları" olarak adlandırılan haritalardır. Bu haritaların Avrupa kültür çevresinde tanınan en eskilerinin doğuş tarihi olarak XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla geçiş aralığını kabul edebiliriz. Portolan haritalar, Orta Çağda Akdeniz hakkında coğrafi ve kartografik bilgilerin elde olduğunun açık bir ifadesidir. Katalan atlas olarak bilinen Katalan portolan haritaları 1375 yılında Majorca (Mayorka) Palma'dan Abraham Cresques tarafından üretildi. Usta bir kartograf olan Cresques, aynı zamanda Fransa Kralı V. Charles'in kurduğu komisyonda çalışıyordu. Ürettiği Katalan Dünya haritasının batı kısmını portolan haritalar üzerinde temellendirirken doğu kısmını Ptolemy'nin verileri üzerinde oluşturmuştu. Orijinal olarak ortadan katlanmış fakat sonra kesilmiş altı parşömen yaprak her biri yaklaşık 65x50 cm. ebatlarında ahşap kalıplara takılı, sıkıştırılmış ve bu nedenle kıvrılmış göreceli olarak taşınabilir bir kitap formuna sokulmuştu (Edson, 2007: 74), (Şekil 2).

Şekil 2: Katalan atlasında Avrupa ve Kuzey Afrika.

Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/134397/elinde-altin-top-tutan-afrika-sultani>
(12.09.2016).

Şekil 2’de görülen Katalan atlas bugün Paris’te Nasyonel Bibliotek’te korunmaktadır. XIV. yüzyıl Avrupa’sını anlatsa da Mısır ve Afrika’yı da anlatır. Haritanın en önemli özelliği çizimler dışında yazıya ve figürlere dayalı açıklamaların bulunmasıdır. Bu haritanın şüphesiz en ilginç figürlerinden biri de sağ elinde altın top tutan ve aslında Batılıların sömürü arzularını kıskırtan, tahtına kurulmuş Afrikalı siyahi hükümdardır (Şekil 2), (Sezgin, 1998: 1-83, 16-76).

Bu çağda da Afrika, Türk tarihinde önemli bir yer işgal etmiş ve çeşitli devletler kurduğumuz bir kıta olmuştur. Bunlar; Tolunoğulları, İhşidler ve Memlüklerdir. Tolunoğulları (868-905), Mısır’da kurulmuş ilk Türk-İslam devletidir. Devletin kurucuları ve yöneticileri ile ordusu Türk, ancak halkın çoğunluğu Araplardan oluşmaktaydı. İhşidler (935-969), Mısır ve Suriye’de kurulan ikinci Türk devletidir. Tolunoğullarının çeşitli şehirlerde valiliğini yapan Muhammed bin Tuğç tarafından kuruldu. Halife Râzi’den İhşid ünvanını aldı. İhşid “şahlar şâhi” manasına geliyordu. Memlük Sultanlığı ya da Memlük Devleti (1250-1517), Mısır’da kurulmuş daha uzun ömürlü bir Türk devletiydi. *Memlük* sözcüğü Arapçada *köle* demektir. Bu nedenle devlet Kölemenler Devleti olarak da bilinir. Bazı kaynaklarda adı ed-Devletü’t-Türkiye olarak da geçer. Memlüklerde resmi yazışmalar Arapça olsa da askeri dil Türkçeydi (Togan, 198: 13-15). Memlüklerin yıkılışı 1517 Ridaniye Savaşı ile olmuştur. Bu anlamda Orta Çağın bitişini 1453 İstanbul’un Fethi olarak kabul edersek Memlükler Yeni Çağda da varlıklarını bir süre devam ettirmişlerdir.

Yeni Çağ’da Batılıların Afrika’ya İlgileri, Afrika Haritaları ve Türkler: Yeni Çağın, İstanbul’un fethi ve Doğu Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı ya da matbaanın icadıyla başladığı kabul edilir. Bu çağda, Haçlı Seferleriyle başlayan süreçte bilimin Avrupa’ya taşınması tamamlanmış, Rönesans ve Reform hareketleriyle aydınlanmanın etkisi hissedilir derecede görülmeye başlamış, bilim ve teknikteki ilerlemeler yüksek bir ivme kazanmıştır. Bütün bunlar Avrupalıları, dünyanın çevresinin dolaşabileceğine ve Osmanlı’nın denetimi

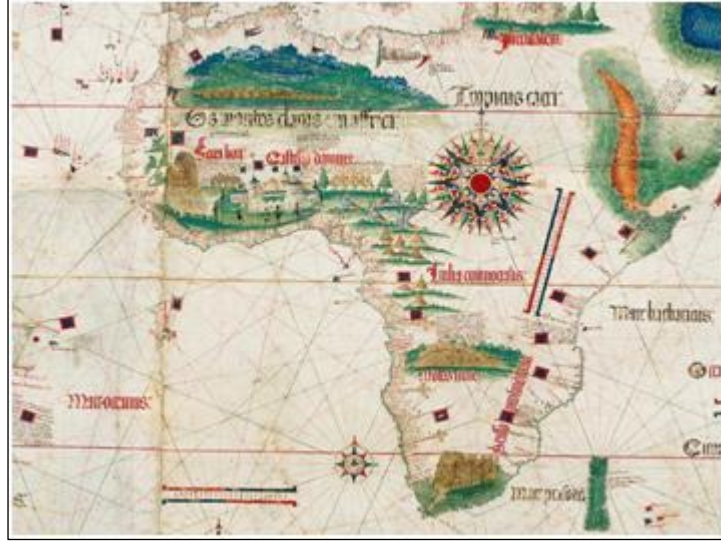
olmadan Uzak Doğu'ya ulaşmak için yeni yollar aramaya teşvik etmiştir. Böylece Ümit Burnu dolaşarak hem yeni yollar bulunmuş, hem Keşifler Çağı başlamış ve yeni kıtalar keşfedilmiş hem de kolonizasyon ve sömürgecilik başlamıştır. Keşfe katılan devletler kısa sürede zenginleşip sömürge imparatorluklarına dönüşürken artan işgücü ihtiyaçlarını özellikle Afrika'dan insanları zorla köleleştirerek ya da yerli liderlerden satın alarak karşılama yoluna gitmişlerdir. Bu uygulama yüzyıllar boyu devam etmiş, insanlık dışı muamelelerle yurtlarından koparılan milyonlarca insan yine insanlık dışı muamelelerle önce Avrupa limanlarına buradan da Kuzey ve Güney Amerika'daki kolonilere gönderilmişlerdir (Resim 1).

Resim 1: Boyunlarına geçirilmiş demir halka ve zincirlerle birbirlerine bağlanmış köleler.

Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/haber/334798/almanya-afrikadaki-katliamimizasoykirim-demeyin> (17.04.2017).

Yeni Çağda, Batılıların güçlü sömürge devletleri kurmalarında kartografik gelişmeler büyük katkılar sağlamıştır. XV. yüzyılda Vasco da Gama'nın Hindistan'a yaptığı ilk keşif seyahatinden hemen sonra, Afrika'nın ve Hindistan'ı da içerecek şekilde güney Asya'nın konfigürasyonlarının mükemmel ya da mükemmel yakın kartografik tasvirlerinin Avrupa'da tedavüle çıkması, coğrafya ve kartografya tarihi açısından çok büyük bir olaydır. Bu haritaların, Portekizli haritacılar tarafından Vasco da Gama'nın topladığı ve beraberinde getirdiği verilere dayanılarak yapıldığını dile getiren ve kabul gören görüşü aslında doğru değildir. Zira bu görüş, bir yandan çok büyük bir yeryüzü parçasının mükemmel haritasının yapılabilmesi için gerekli koşulların kelimenin tam anlamıyla görmemezlikten geldiğini, diğer yandan ise bu görüşün yanlışlığını gösteren birçok tarihi kanıtın tanınmadığını ifade eder. Kartografik realitenin yanlış anlayışının bir örneği olarak, Vasco da Gama'nın ilk Hindistan seyahati dönüşü sonrasında tahminen 1502 dolayında yapıldığı sanılan sözde "Cantino Haritası" anılabilir (Şekil 3).

Şekil 3: Cantino Haritası'nda Afrika.

Kaynak: <http://www.historytoday.com/interactive/alberto-cantinos-world-map> (06.08.2016).

Şekil 3'te yer alan Cantino Haritası'nın günümüz haritalarıyla karşılaştırılması gösterir ki Ekvator çizgisi ve her iki dönence daireleri tamamen doğru bir şekilde Afrika, Arap Yarımadası ve Hindistan üzerinden geçirilmiştir. Afrika'nın Ekvator üzerindeki doğu-batı uzaklığı ve Ekvator ile Ümit Burnu arasındaki mesafe Cantino Haritası'nda ve günümüz haritasında hemen hemen aynıdır.

Avrupa'da XIV. ve XV. yüzyılda yetkin olmayan sayısız dünya haritası doğdu. Elbette bu haritaların hepsi orijinalerin değil, gerçekte birbirlerinin kopyalarıydı ve harita yapımcılarının fantezilerinden bağımsız değillerdi. Bu haritaların en meşhurlarından biri Venedik yakınlarındaki Murano'da bulunan Kamadulensa Manastırı rahiplerinden Fra Mauro (Arap Rahip) tarafından yapılmıştır. Fra Mauro bu haritayı Portekiz kralı V. Alfons (1433-1481)'un talebi üzerine 1457-1459 yılları arasında çizmiştir. Fra Mauro'nun haritasında yeni olan unsur, önceki iki haritayla kıyaslandığında, Hazar Denizi'nin oldukça kesin formudur (Şekil 4a).

Şekil 4: Fra Mauro'nun Dünya (a) ve Leo Africanus'un Afrika haritaları (b).

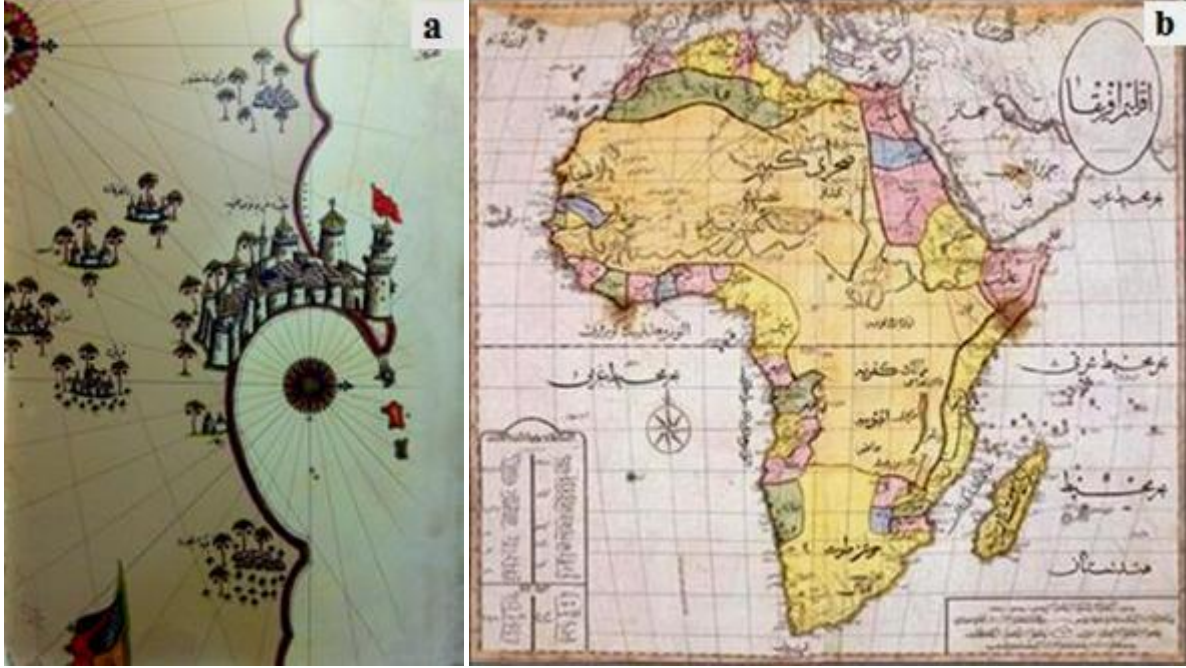
Kaynak: (a) Harley ve Woodward (1987: 12), (b) www.africamuseum.be/home/treasures/gastaldi-map-may15n (21.11.2016).

Fra Mauro'nun Dünya haritasında dikkat edilmesi gereken husus, kuzey-güney ekseninin yaklaşık 70° batıya dönük olmasıdır. Çok büyük ihtimalle bu çeviriş, bir Hazar Denizi kısmi haritasının temel alınan bir dünya haritasına eklenmesinin sonucudur. Şuna da işaret edilmelidir ki, bu haritanın Arap tarzında güneyin yukarıya dönük çizilmiş olmasıdır. Ayrıca yapılan son araştırmalar Atlantik isminin Arapça kökenli olduğuna dikkat çekmektedir (el-Bahr el-Muzlim-Karanlık Deniz). Ayrıca lejantta, bir Arap gemisinin doğudan Afrika'nın güney burnu üzerinden Karanlık Deniz'e geçtiği ve çok da uygun olmayan koşullar altındaki yolculukla 40 günde yaklaşık 2000 mil katettiği belirtilmektedir. Bu rivayette R. Hennig "kültür tarihi bakımından çok önemli bir olgu" bulmaktadır: "Fra Mauro Arapların rivayetlerine dayanarak 1420'li yıllarda kuşku duymaksızın Afrika'yı güneyden dolaşılabilir olarak resmetmiştir"(Aktaran Sezgin, 1998: 1-83, 16-76). İslam dünyasında bilimin XVI. yüzyılda hala yüksek seviyede bulunduğunu gösteren çok ilginç bir örneği deskriptif coğrafya ekolünden verebiliriz. Bu örneği, Avrupa'da Afrikalı Leo (Leo Africanus) olarak tanınan el-Hasan bin Muhammed el-Vezzan (doğumu yaklaşık 888/1483)'dir. Fas (Fez) şehrinde büyümüş ve eğitimini almış olan Granada doğumlu bu bilgin, diplomatik hizmetler yoluyla, özellikle kuzey Afrika'da olmak üzere birçok İslam ülkesini tanıyıp bir yazar olarak coğrafya ve kartografya ile ilgileniyordu. İstanbul'dan dönüş yolculuğunda Sicilyalı korsanların eline esir düşmüş, Roma'ya satılıp Papa X. Leo tarafından 6.1.1520 yılında bizzat Papa'nın adıyla Giovanni Leo olarak vaftiz edilmişti. Afrika coğrafyası dışında kuzey Afrikalı 30 bilginin biyografilerini içeren diğer bir eser derledi. Haritalarında yer aldığı Afrika kitabını esaretinin 6. yılı olan 1526'da İtalyanca olarak tamamladı (Şekil 4b). 935/1529 yılında Tunus'a döndü ve orada Müslüman olarak öldü. Söz konusu kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Eser, Afrika'nın fiziki ve beşeri özelliklerini işlemektedir. Leo Africanus'un Afrika tasviri el-İdrisi'nin '*Nuzhet el-Müştağ*'ı yanında, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da Afrika'nın beşeri coğrafyasının geliştirilmesi ve genişletilmesinde kullanılan en önemli kaynaklardan biridir (Sezgin, 1998: 1-83, 16-76).

Yeni Çağda hiç şüphesiz Afrika, Asya ve Avrupa'nın en güçlü devleti Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti'nin Cezayir sahillerinde başlayan Kuzey Afrika'daki varlığı kısa zamanda 1516 ve 1517'de Memlükler üzerine düzenlenen seferlerle bu devleti yıkmasının ardından Tüm Kuzey Afrikayı kapsadı. Mısır ve Garp Ocakları adıyla da bilinen Cezayir, Trablusgarp ve Tunus, eyaletler şeklinde idari birimlere dönüştü. Kızıldeniz'in batı sahillerinde ise Habeş eyaleti adıyla merkezi bugünkü Sudan devletinin Sevakin adası olan beşinci bir eyalet daha kuruldu. Bu eyaletlerinin her birinin Osmanlı dönemindeki tarihi iyi incelendiği takdirde Avrupa sömürgeciliğinin gerçek manada Afrika kıtasında yerleşmesinin neden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, hatta XX. yüzyılın başına kadar sarktığı anlaşılacaktır. Afrika'da Osmanlı, kendisinden önceki hiçbir devlet gibi davranmamış, Afrikalılara hükmetmemiş, bilakis onlara hizmet etmiştir. Anadolu insanını Afrika yerlilerinin güvenliği için asırlarca seferber etmiştir. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar kendi dillerini ve dinlerini öğretmiş, Osmanlı ise hepsini kendi hallerine bırakmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde Afrika haritalarının yer aldığı eserler de yazılmaya başlamıştır. Bu eserlerden biri Piri Reis'in Bahriye adlı eseridir. Denizcilere el kitabı olan Bahriye'de metin, bölümlere ayrılmış ve her bölümün sonuna anlatılan yörenin haritası yapılmıştır. Piri Reis, Bahriye'de Kuzey Afrika kıyılarındaki Cezayir, Becaye, Trablus, Tunus ve İskenderiye gibi Osmanlı denizcilerinin iyi bildiği limanlara büyük yer vermiştir. Batı kaynaklı portolonlarda pek rastlanmayan bu limanların tasvirleri ayrı bir değer taşır (Şekil 5a), (Sezgin, 1998: 1-83, 16-

76). Piri Reis ve ondan sonraki dönemlerde çizilen Afrika haritalarının hiç biri Avrupalıların haritaları gibi bir paylaşım, sömürge ya da zenginlik kaynaklarının işaretlendiği ekonomik çıkar haritaları olmamıştır (Şekil 5b).

Şekil 5: Bahriye'de Trablusgarp portolanı (a) ve ayrı bir Osmanlı Dönemi Afrika Haritası (b).

Kaynak: Bahriye (a) ve <https://unutulmasin.wordpress.com/2013/12/29/tarihe-yolculuk-2/osmanlinin-afrika-haritasi/> (b), (21.11.2016).

Bu dönemde, Avrupalılar yerli sultanların saraylarında tonlarca altın bulma hayaliyle dolaşırken Osmanlı memurları bir görev ve hizmet bilinciyle hareket ediyor, bütün uygulamalarında hak ve adaleti tesis etmek için çalışıyorlardı. Döneme ait bu tür uygulamaların çok sayıda örneğini, arşiv belgeleri bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti Afrika'nın ortasındaki Fizan'da bir cami duvarı içinde bulunan miadı dolmuş altın sikkelerini darphaneye göndermiş ve yenilerini mirasçılara teslim etmişti. Fransa ve İngiltere ise aynı dönemde Müslüman sultanların saraylarında ne kadar altın ele geçireceklerinin ince hesaplarını yapıyorlardı (Kavas, 2006: 75-84).

Sanayi Devrimi Sonrasında Kolonial Kartografya ve Afrika Haritaları: Türk Dil Kurumu Sözlüğüne (1998) göre sömürgecilik, “genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi, müstemlekecilik, kolonyalizm” olarak tanımlanmıştır. “Gelişmekte olan ülkeler” tanımı ise asıl olarak ekonomik anlamda gelişmemiş, gelir seviyesi düşük ve yetişmiş insan gücü açısından da fakir ülkeleri tanımlar. Günümüzde bu tanımın kullanıldığı ülkelerin çoğu eski sömürge ülkeleridir. Sömürge ülkelerinin harita tarihinin önemli bir bölümünü koloni kartografyası ya da *emperyal kartografya tarihi* (*colonial cartography-imperial cartography*) oluşturur (Pickles, 2006: 225-232).

Keşiflerle birlikte başlayan sömürge dönemi ve kolonial haritacılık, 1880 yılında başlayarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden ve “yeni sömürge dönemi” olarak adlandırılan bir döneme girmiştir. Yeni sömürge döneminde emperyalist güçler Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yer alan koloni ülkelerinde, ekonomik ve politik hedeflerine ulaşma,

ülkeleri kontrol altında tutabilme ve kaynakları etkin kullanabilmeleri için yoğun olarak harita çalışmaları yaptılar. Afrika Kıtası'nın Batılı emperyalist devletlere keşif ve sömürü için ciddi olarak açılması XVIII. yüzyıl sonlarına denk gelir. Batılılar, 1835 yılında Afrika'nın kuzey batısının büyük kısmının haritalanması işini gerçekleştirmişlerdir. Avrupa'nın ünlü kâşiflerinden David Livingstone, Güney Afrika ve Orta Afrika'yı geçerek kıtanın bir bölümünün haritalarını çıkardı (Smith, 1998: 4-121).

Deniz aşırı keşif, bilgi ve zenginliğe daima bir tür ulusal rekabet ayrıcalığıyla duyulan ilgi, modern haritacılık teknolojilerini ve Avrupa dışında kalan toprakların bölgeselleştirilmesini hızlandırdı. Bu bölgeselleştirmeler içinde en cesur olanı Papalığın 1494 yılında deniz aşırı zenginliklere duyulan yayılmacı coşkuyu sınırlamak için deniz aşırı İspanya ve Portekiz krallıklarını hem sınırladığında hem de serbest bıraktığında yaşanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru haritacılığın bu paradigmasal söylemi hükümet ve bölge hakkındaki stratejik düşünceleri öylesine şekillendirmişti ki sonradan düşünüldüğünde krallığın jeopolitik uygulaması giderek daha kibirli bir haritacılık imgelemi olarak görüldü. Bu imgelem 1884-1885 yıllarında savaş patlak vermeden önce Afrika'daki bölgelerin pazarlığını yapmak üzere önde gelen Avrupa ülkelerinin liderlerini bir araya getiren Berlin Konferansı'nda iş başındaydı. Liderler, kıta haritasının etrafında toplanmış, mülkiyet olarak belirttikleri yerlerin ve etki alanlarının sınırlarını çiziyorlardı. Afrika'nın bu şekilde harita üzerinde bölgelere ayrılması, harita çizimi ve krallıkların oluşturulmasını kaçınılmaz olarak birbirine bağlamış oldu. Ancak bir harita üzerine çizgilerin çizilmesi haritacılığın emperyalizmi nasıl ilerlettiğinin göstergelerinden yalnızca biridir. Haritalar, Avrupa'nın egemenliğini uzak ve bilinmeyen coğrafyalara genişletmek için farklı yöntemlerle kullanıldı (Pickles, 2006: 225-237), (Şekil 6-7).

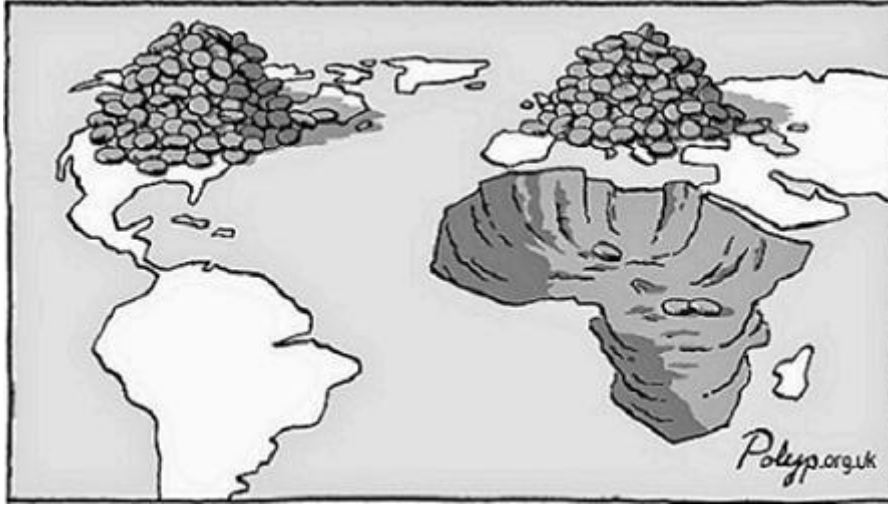

Şekil 6: Berlin Konferansı (a), Belçika Kralı Leopold'un, Afrika pastasını paylaşırken karikatürü (b).
Kaynak: <http://www.dw.com/en/130-years-ago-carving-up-africa-in-berlin/a-18278894> (07.08.2016).

Pickles'in açıklamalarına paralel olarak haritacılıktaki ilerlemeler aynı zamanda mekana yönelik bilinmeyen, kestirilemeyen birçok durumun da artık biliniyor, gözlemlenebilir olmasını sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle dünya artık bir duvara asılabilmekte, bir masaya serilebilmekte, bir sayfaya sığdırılabilmekte, hatta avuç içine sıkıştırılabilmektedir. Böylece mekâna yönelik bilgi ve verilerin elde edilmesi, güçler arasındaki rekabette bir üstünlük sağlamıştır. Bütün bu gelişmelere bakıldığında Avrupa'nın ekonomik ve askeri alanlarda diğer kıtalara olan üstünlüğünde haritacılık alanındaki gelişmelerin ne denli önemli bir payının olduğu

kendiliğinden ortaya çıkan bir sonuç olarak görülmektedir. Denilebilir ki Batı, bugünkü seviyesine kartografik gelişmeler ve sömürü sayesinde ulaşmıştır (Şekil 7).

Şekil 7: Afrika kıtasının sömürülmesi ve Batı'nın zenginleşmesini gösteren karto-karikatür
Kaynak: <http://africa-in-maps.blogspot.com.tr/1970/01/blog-post.html> (08.04.2017).

Afrika, çok kısa denilebilecek bir sürede paylaşıldı ve sömürgeleştirildi. 1870'te ancak bir sömürge iken, 1890'da sömürge olmamış kısım yaklaşık olarak bir oranındaydı.²Denizcilikte ilerlemiş olan Avrupa ülkeleri, Afrika'nın kıyı kesimlerine yerleşmekle birlikte, iklim ve diğer doğa koşullarının güçlüğü nedeniyle kıtanın iç kesimlerine ilerlemeye cesaret edemediler. Afrika'nın iç bölgelerinin keşfedilmesinde Nil Nehri önemli bir rol oynadı. Nil'in kaynağına yapılan geziler, Afrika'nın iç bölgelerinin öğrenilmesini sağladı. Afrika'nın keşfedilmesi, Avrupa devletlerinin kıyılarından iç bölgelere hücumuna neden oldu.

İngiltere, Afrika'nın paylaşımında en büyük payı aldı. 1815'te Hollanda'nın elinden Güney Afrika'daki Kap sömürgesini aldı. 1840'larda Güney Afrika'dan yukarılara çıkıp, Oranj ve Transvaal topraklarını ele geçirdi. 1882'de Mısır'ı, 1884'te Somali'yi işgal etti. 1885-1895 arası Rhodesia (Rodezya), Nyasaland (Malavi), Kenya ve Uganda'yı, 1896'da Sudan'ı işgal etti. İngiltere, Gine Körfezi kıyılarını da ele geçirmek amacıyla 1787'de Sierra Leone'yi, 1874'te Altın Sahili, 1861'de Lagos'u ve 1900'de Nigeria'yı (Nijerya) işgal etti (Harley, Woodward 1987: 372). Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Cape Kolonisi'ni 1652 yılında Doğu Hint Adalarına gidip gelen gemileri için bir durak olarak kurmuştu. Britanya, Hollanda'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine koloninin Fransızların eline geçmesini önlemek için 1795 yılında koloniyi işgal etti ve 1806 yılında Afrikaner (veya Boer) yerleşimcileriyle birlikte resmen topraklarına kattı. 1820 yılından sonra artmaya başlayan Britanya'dan göç, Britanya hâkimiyetinden memnun olmayan çok sayıda Afrikaneri 1830'lu yıllarda ve 1840'lı yılların başlarındaki süreçte kuzeye göç edip çoğunlukla kısa süre yaşayabilen kendi cumhuriyetlerini kurmaya itti (Smith, 1998: 4-121). Bu süreçte göçmenlerle Güney Afrika ve Sotholar ile Zuluların, genişlemeye ilişkin kendi planları olan Britanyalılar arasında sıkça çatışmalar yaşandı. Sonuç olarak Boerler daha uzun ömürlü iki cumhuriyet kurdu: Güney Afrika Cumhuriyeti veya diğer adıyla Transvaal Cumhuriyeti

² Bütün bu işgal ve sömürü çalışmalarının sonucu olarak 30. 370 milyon kilometrekare olan Afrika Kıtası'nın Etiyopya dışında kalan bütün toprakları (% 93) kolonileştirilmiştir (Şekil 9).

(1852-77; 1881-1902) ve Oranj Bağımsız Devleti (1854-1902). 1902 yılında Britanya 1899-1902 yıllarındaki II. Boer Savaşı'nın sonucu olarak iki devleti de işgal etti (Owen, 1996: 168, 186, 243).

Aşağı Kongo Nehri'nde Fransa, Belçika ve Portekiz'in faaliyetlerinin tropikal Afrika'ya Britanya'nın sistemli bir şekilde nüfuz etmesini tehlikeye atmasından dolayı 1884-85 yıllarındaki Berlin Konferansı Avrupa'daki güçler arasında "Afrika Yarışı" olarak adlandırılan rekabeti düzenlemek amacıyla topraklar üzerindeki iddiaların uluslararası olarak tanınması için 'fili işgal'i kriter olarak belirledi. Yarış 1890'larda da devam etti ve Britanya'nın 1885 yılında aldığı Sudan'dan geri çekilme kararını gözden geçirmesine neden oldu. Britanyalı ve Mısırlı birliklerden oluşan bir askeri güç, 1896 yılında Mahdist Savaşı'nda Mahdist birliklerini yendi ve 1898 yılında Faşo'daki bir Fransız işgal denemesini püskürttü. Sudan, kâğıt üzerinde bir Britanya-Mısır kondominyumu³ yapıldı. Ama gerçekte bir Britanya sömürgesi haline geldi (Vandervort, 1998: 169–183). Güney ve doğu Afrika'da Britanya'nın kazandığı topraklar, Britanya'nın Afrika'daki genişlemesinin öncülerinden olan Cecil Rhodes'un Cape'den Kahire'ye fikri, stratejik öneme sahip Süveyş Kanalı'yla maden açısından zengin olan Güney Afrika'yı birbirine bağlayan bir demiryolu ve telgraf hattı yapılması için baskı yapmasına yol açtı. Rhodes, 1888 yılında sahibi olduğu Britanya Güney Afrika Şirketi ile günümüzde Zambiya ve Zimbabve'yi oluşturan, o dönem kendi adından yola çıkılarak "Rodezya" olarak adlandırılan bölgeyi işgal ve ilhak etti. Birleşik Krallık, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle Doğu Afrika'daki Alman sömürgelerini de ele geçirdi. Böylece Rhodes Colossus ile temsil edilen sol ayağının Kahire, sağ ayağının Güney Afrika Cape'de olduğu Cape'den Kahire'ye fikri fiziki olarak gerçekleşmiş oldu (Şekil 8-9), (Owen, 1996: 168, 186, 243).

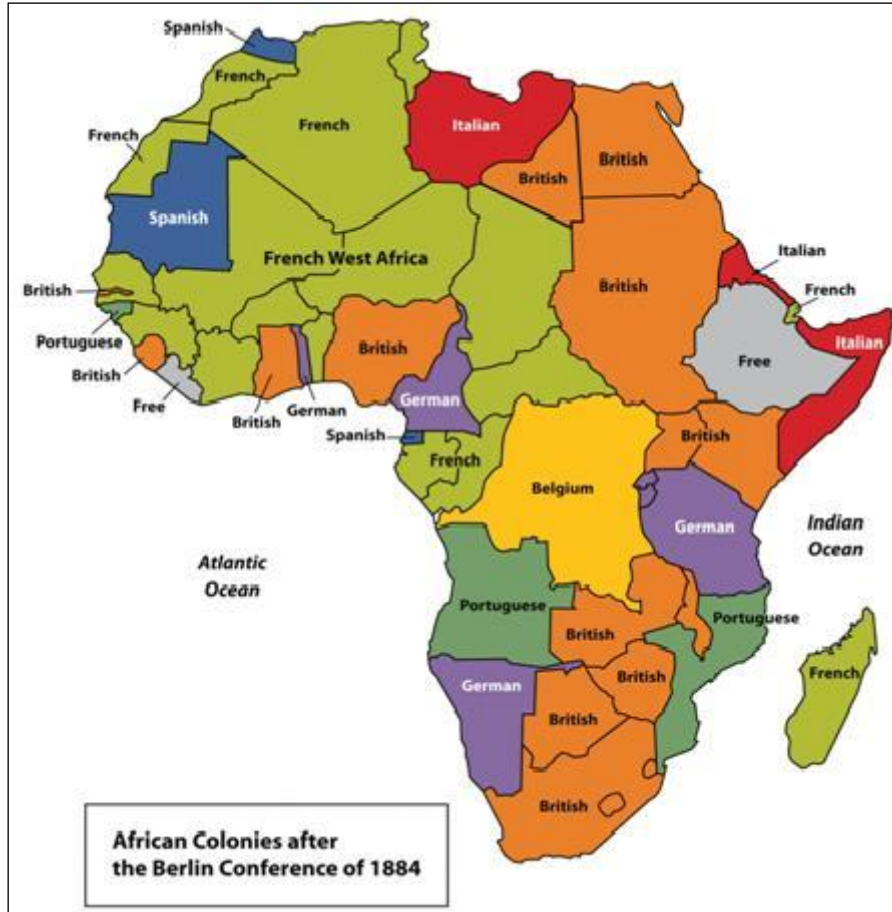
³ Kondominyum: Uluslararası hukuka göre iki bağımsız ülkenin eşit haklara sahip olduğu bir bölge. Ya da birlikte yönetim; örneğin bir bölgeyi iki veya daha fazla ülkenin yönetmesi durumu.

Şekil 8: Cecil Rhodes'un Cape Down'dan Kahire'ye demiryolu ve telgraf hattı planını ilan ettikten sonra çizilen karikatürü, 10 Aralık 1892.

Kaynak: <https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/19/rhodes-cecil/> (09.08.2016).

Fransa: Afrika'nın paylaşımına 1830'da Cezayir'i işgal ederek başladı. 1881'de Tunus'u işgal etti. 1880'lerde Senegal'den başlayarak Moritanya, Mali, Nijer, Çad ve Gabon'u, 1896'da Madagaskar'ı, 1911 'de Fas'ı ele geçirdi. Fransızlar Afrika'nın batısı üstünde hâkimiyet kurmuşlardır. Ana amaçları bölgedeki zencileri birbirinden ayırmaktı. Bu yolla birçok zenci kabilesi birbiriyle konuşamayacak duruma getirilmiştir. Ayrıca Misyonerler aracılığıyla Hıristiyanlık kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bugün Batı Afrika'daki birçok devletin resmi dili Fransızcadır. Fransız Sömürge İmparatorluğu, XIX. ve XX. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nun ardından dünyanın ikinci büyük sömürge imparatorluğu oldu. Fransız Sömürge İmparatorluğu'nun yüzölçümü, anavatan ile birlikte 1900 ile 1930 yılları arasında 13.000.000 km²'ye ulaştı. Bu büyüklük dünyadaki karaların toplam yüzölçümünün % 8,7'siydi (Şekil 9).

Şekil 9: Berlin Konferansı'dan sonra Afrika.

Kaynak: <http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/7-1-introducing-the-realm/> (23.06.2016).

Şekil 9'da görüldüğü gibi Almanya, 1884'te Doğu Afrika'yı (Tanzanya), Güney Batı Afrika'yı (Namibia), Gine Körfezi'nde Togo ve Kamerun'u ele geçirdi. İspanya, 1884'te Rio de Oro'yu (İspanyol Sahrası) ele geçirdi. Portekiz, Coğrafi Keşifler sırasında Afrika'nın doğusunda Mozambik'i, 1885'te Afrika'nın batısında Angola'yı ele geçirdi. İtalya, 1882'de

Eritre'yi, 1889'da Somali'yi ve 1912'de Trablusgarb'ı ele geçirdi. Belçika ise 1885'te günümüzdeki adı Zaire olan Belçika Kongosu'nu ele geçirdi. Henry Morton Stanley, Belçika Kralı II. Leopold'un desteğiyle Kongo'da araştırmalar yaptı. Amacı Kongo'yu Belçika sömürgesi haline getirmektir. 1876 yılında Belçika Kralı II. Leopold, Uluslararası Afrika Birliği'ni kurdu ve 2.300.000 kilometrekarelik Kongo bölgesinin hâkimiyetini ele geçirdi (Şekil 9), (<http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/7-1-introducing-the-realm/> 23.06.2016).

Afrika Kıtası üzerinde, XIX. yüzyılda süren otorite savaşı ve “paylaşım” sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) sırasında, emperyalist güçler tarafından etki alanları belirlenmiş ve Afrika ülkelerinin “sınırları çizilmiştir”. Berlin Konferansında haritaların rolü büyüktür. Başlarda kontrolsüz olan sömürgecilik, Berlin Konferansı gibi çalışmalarla emperyalist güçler tarafından kontrol altına alınıp güya bir denge ve adaletli paylaşım kurulmaya çalışılsa da, bunda başarılı olunamamış ve bu dengesiz paylaşım I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında önde gelen sebeplerden olmuştur.

Afrika ülkelerinin sınırlarının oluşma sürecinde yöntem olarak kıta haritası üzerinde yapılan çizimlerde bölgelerin içinde buldukları sosyal, tarihi, dini ve ırk yapıları göz ardı edilmiştir. Masa başında çizilen sınır haritalarının oluşmasında etkin ve belirleyici ölçütler; jeopolitik ve dini etki alanlarının sömürgeciler arasında dil dağılımı ve ekonomik kaynakların dengeli bir biçimde “paylaşılması” olmuştur. Gerçek, toprak ve insanlar üzerinde oynanan bir oyuna dönüşmüştür. Bu süreç sonrasında oluşan sınırlar, geri dönülmesi neredeyse imkansız yanlışlara sebebiyet vermiş ve günümüz Afrika'sında hala devam eden kabile savaşlarına kadar varan büyük toplumsal ve politik sorunlara yol açmıştır. Örneğin, Namibya'nın, Angola ve Botsvana arasında kalan koridor şeklindeki Caprivi Parçası'nın (Caprivi Strip) oluşturulmasındaki amaç, Almanya'nın kolonisi Zambiya'yı tek bir sınırla Namibya'ya bağlamak ve kaynakları kısa yoldan denize ulaştırmaktan öte bir şey değildir. Ancak ekonomik ya da politik amaçların dışında başka sebepler de bu ülkelerin sınırlarının kararlaştırılmasında etkili olmuştur. Bunlardan en ilginç Kraliçe Victoria'nın Almanya ve İngiltere kolonilerinin arasında bulunan ve Afrika'nın en yüksek zirvesine sahip olan Klimanjero Dağı'nın, büyük oğlu III. Kaiser Wilhelm'in doğum günü hediyesi olarak Almanya sömürgesi olan Tanzania sınırı içine dâhil etme kararını vermesidir. Bu dönemde Kolonial kartografya çalışmalarının amaçları arasında yalnızca sömürge sürecinde ortaya çıkan politik haritaların hazırlanması yoktu. Aynı zamanda tamamen teknik amaçlı olması, ülke kaynaklarının kayıt altına alınması, değerlendirilmesi, yatırımların planlanması, askeri vb. amaçlara yönelik olarak topografik haritaların hazırlanmasını içeriyor olmasıydı (<http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/7-1-introducing-the-realm/> 23.06.2016).

Afrika kıtasının Avrupalı güçler tarafından paylaşılması sürecinde Osmanlı devlet adamları ve Anadolu'dan gönüllü giden Mustafa Kemal Bey, Enver Bey ve Nuri Bey gibi çok sayıda Türk subayı daima yerlilerin yanında yer aldılar. Sömürgeciliği peşinen kabullenmedikleri gibi kıtadaki son cepheleri konumundaki bugünkü Libya topraklarında Trablusgarp, Bingazi, Derne ve Tobruk'ta İtalyanlar'a karşı (Resim 2), Çad ve Nijer'in kuzey bölgelerinde ise Fransızlar'a karşı da savaşarak çekilidiler (Kavas, 2006: 75-84).

Resim 2: Derne’de Mustafa Kemal (sol iki), Enver (sol üç) ve Nuri (sağ iki) beyler

Kaynak: <http://paradoxfan.com/forum/index.php?topic=24987.0> (23.05.2017).

XX. ve XXI. Yüzyılda Afrika ve Yeni Sömürgecilik: Afrika’da XX. ve XXI. yüzyılın ilk 16 yılındaki durum XIX. yüzyıldaki durumundan farklı bir durum arz etmemektedir. Avrupalılar, artan bağımsızlık isteklerine karşı akıllıca çözümler bulmak ve maliyetleri azaltmak için yukarıda kısaca değinilen yeni sömürgecilik anlayışını uygulamaya devam ettiler. Yeni sömürgecilik, Avrupa’nın Afrika kıtasını doğrudan askeri ve siyasi bakımdan idare etmekten vazgeçerek daha ziyade iktisadi ve ticari menfaatlerini gözeterek şekilde bağımsızlık sonrası kurduğu düzendir (Kavas, 2006: 75-84). Diğer bir ifadeyle Afrika’daki geniş toprakların küçük devletler kurularak bölünüp parçalanmasıdır (Şekil 9).

Yeni sömürgecilik; görünüşte bağımsız olan bir memleketin ekonomik işlerinin, maliyesinin, iç ve dış politikalarının Avrupalı sömürgeci devletler tarafından dışarıdan yönetilmesidir (Tandoğan, 2013: 5-123). Nkrumah’ın tanımıyla yeni sömürgecilik, “yeni sömürgeci devletin eski sömürgesine, onu bir müşteri-devlet haline getirip politika dışı yollarla kontrol altına alabilmek için bir çeşit egemenlik tanıdığı yalancı bir bağımsızlıktır. Böylece Afrika’da bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerden hiçbiri kendi halinde yaşayamayacağı gibi, kendi başlarına herhangi bir kalkınma dahi sağlayamayacaktı. Sonuçta mevcut yapılarını korumak ve iç güvenliğini sağlamak için eski sömürgeci devlete mahkûm kalmak zorunda bırakıldılar. İktisadi yapıları tamamen önceki yönetimin menfaatlerine bağlı olacak şekilde düzenlendi. Kat edilen uzun süreçte keşiflerin; uzak ülkelerin kaynaklarına ulaşma, belgeleme ve paylaşma hedefinin Avrupa’da devletlerin hedefi olmaktan öteye geçip; şirketlerin ve çalışanlarının (mühendisler, rehberler, taşımacılar vb.) da hedefi haline gelince sömürülecek ülkelerin haritalarına ihtiyaç duyan kitlenin de profili değişmiş, bir başka deyişle biraz daha halka inmiştir. Böylelikle haritaya olan ihtiyaç sömürge dönemi sonrası da durmamış ve artarak devam etmiştir. Bu sayede Avrupalı şirketler, daha önce tespit edilmiş olan zenginlik kaynaklarına ulaşmak için devletlerinin de desteğiyle yoksul ve bağımlı Afrika devletlerinden çok uzun süreli işletme imtiyazları elde etmişlerdir. Böylece kaynaklar, neredeyse maliyetsiz olarak Avrupa ve Kuzey Amerika’ya akmaya devam etmiştir (Nkrumah, 1965: 1-33). Mesela Kuzey Afrika’da Osmanlı idaresinden koparılan Cezayir bu uygulamanın dışında tutuldu. Fransa’nın uyguladığı sömürge siyaseti, haliyle diğer sömürgelerinden tamamen farklı olup buraya kısa zamanda yüz binlerce Fransız vatandaşı yerleştirildi. Hatta Fransa, Osmanlı memleketlerinde tramvay hattı gibi bazı müesseseler inşa etmek üzere

bulunmalarının verdiği imkânlarla Senegal, Cezayir ve Tunus gibi Afrika'nın stratejik noktalarındaki bazı mahallelere yerleşerek ve buralarda nüfuzlarını genişleterek kalmak emelindeydiler. Bunun için kendi topraklarından kovduğu ruhban cemiyetinin kilise ve manastır inşasını teşvik ederek buralara hem şekil ve hayat hem de tarz bakımından bir Fransız şehri manzarası kazandırmak istiyordu. Bunu yüzyıllardır buralara hükmeden Osmanlı Devleti yapmamıştı. Bu tablo Osmanlının fethettiği yerlere sömürge amaçlı gitmediğinin de ispatıydı (Tandoğan, 2013: 5-12).

Yeni sömürgecilik anlayışına, genelde Batılı devletlerin ancak özelde Fransa'nın uygulamalarına verilebilecek bir başka örnek de elleriyle kurdukları Afrika'daki eski kolonilerindeki diktatörlük rejimlerini desteklemeleriydi. Fransa, sömürge sonrası ülkelere gelişme yardımı adı altında yeni sömürgeciliği yerleştirmekte, ülke içi yozlaşmayı ve silah ticaretine destek vermekteydi. Ayrıca Fransa eski kolonilerinin bağımsızlıklarını kabul ediyor görünse de o ülkelerin bazılarında hiç çekilmemiş, Gabon, Senegal ve Cibuti'de askeri üslerini muhafaza etmişti. Bu sayede Fransa, 1960'larda bağımsızlıklarını kazanan Gabon, Senegal, Fildişi Kıyısı, Çad, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti gibi eski kolonilerine 30 kez askeri müdahalede bulunmuştu. Diğerlerinin yöntemleri de bunlardan farklı değildi (Nkrumah, 1965: 1-33).

SONUÇ

Sonuç olarak Afrika XV. yüzyıldan XX. yüzyılın neredeyse son çeyreğine kadar aralıksız sömürülmüştür. Batılılar, sömürgelerini belirlemek ve belgelemek için tarihe paylaşım ve utanç kongreleri olarak geçecek olan kongreler düzenlemişler, yoğun bir haritalama çabası içine girmişler, hazırlanan haritalar üzerinde ve masa başında koca bir kıtayı paylaşmışlardır. Bu çabanın bir sonucu olarak ortaya çıkan dönemin kartografik çalışmaları, *kolonial* ya da *emperyal* kartografyayı oluşturmuştur. Afrika'nın hem insan hem de yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından acımasızca sömürülüşü yüzyıllar boyunca devam etmiş, direnen devlet ve kabileler katliam ve soykırıma uğratılmış, adeta yok edilmiştir. XX. yüzyılın son çeyreğinde sözde bağımsız olan yoksul Afrika ülkeleri küreselleşmeyle birlikte ucuz iş gücü, hammadde ve gelişmekte olan pazarlar durumuna getirilmiş, sömürü başka bir boyutta fakat şiddetini hiç kaybetmeden devam etmiştir. Batılılar, bunu sağlamak için, türlü oyunlarla ülkeleri istikrarsızlaştırmış, günümüzde de devam eden terör ve iç savaş bataklığına çekmiştir. Buna karşın Türkler tarihin hiçbir döneminde fetih hareketlerini ekonomik çıkarlar uğruna yapmamışlar ve bu amaçla haritalar çizmemişlerdir. Batılı sömürgecilerin zulmünden kurtardıkları Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini imar etmişler, gittikleri her yere adalet ve nizam götürmüşler, oraları medeniyetle tanıştırmışlardır. Katlimların ve sömürünün izlerini adil yönetimleriyle yok etmeye çalışmışlar, çekilmek zorunda kaldıkları Afrika ülkelerini göz yaşları içinde terk etmişlerdir. Tarih ve coğrafya, Türklerin ve Batılıların Afrika'ya olan ilgilerinin ve yaptıklarının/yapmakta olduklarının tanığıdır.

KAYNAKÇA

- Bang, W. ve Rahmeti, G.R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından. İstanbul: Burhanettin Basımevi.
- Piri Reis. (1521), *Bahriye*, TSMK, Nu. 642.
- Davidson, B. (1965). *Afrika'da Milli Kuruluş ve Sosyalizm Hareketleri*, (Çev. A. Tokatlı), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Edson, E. (2007). *The World Map, 1300-1492: The Persistence of Tradition and Transformation*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Harley, J.B. and D. Woodward (1987). *The History of Cartography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kavas, A. (2006). *Osmanlı Afrika İlişkileri*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Köktürk, E. (2004). “Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü I, II”, *hkm Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, ss. 32-40. Ankara.
- Nkrumah, K. (1965). *Neo-Colonialism: The Last Staj of İmperialism*, Thomas Nelson and Sons, London.
- Owen, L. T. (1996). *The British Empire 1558–1995*. Oxford University Press. ISBN 0-19-873134-5.
- Pickles, J. (2006). *Uzamların Tarihi*, (Çev. K. Işık), İstanbul.
- Romm J. S. (1992). “Roads Around the Earth”, Chapter One-Boundaries of the Earth, *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration and Fiction*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ryan, J. R. (2010). “Fotografçılık, Görsel Devrimler ve Victoria Coğrafyası” D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sezgin, F. (2008). *İslam’da Bilim ve Teknik*, 1998, İstanbul: İBB Yay. I, II. Cilt.
- Smith, S. (1998). *British Imperialism 1750-1970*, Cambridge University Press. ISBN 0-521-59930-X.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, TTK Yay. Ankara.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1972). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Kayı Yayınları.
- [Withers](#), C. (2010). “Coğrafya ve Devrim Üzerine” D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wiegand, P. (2006). *Learning and Teaching with Maps, London, Routledge*.
- Vandervort, B. (1998). *Wars of imperial conquest in Africa, 1830–1914*. University College London Press.

İnternet Kaynakları

- <http://mittelaltergazette.de/11885/wissenswertes/irrtuemer-rund-um-das-mittelalter-die-erde-ist-eine-scheibe/> (03.08.2016).
- <http://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/134397/elinde-altin-top-tutan-afrika-sultani> (12.09.2016).
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/334798/almanya-afrikadaki-katliamimize-soykirim-demeyin> (17.04.2017).
- <http://www.historytoday.com/interactive/alberto-cantinos-world-map> (06.08.2016).
- <http://www.africamuseum.be/home/treasures/gastaldi-map-may15n> (21.11.2016).
- <https://unutulmasin.wordpress.com/2013/12/29/tarihe-yolculuk-2/osmanlinin-afrika-haritasi/> (21.11.2016).
- <http://www.dw.com/en/130-years-ago-carving-up-africa-in-berlin/a-18278894> (07.08.2016).
- <http://africa-in-maps.blogspot.com.tr/1970/01/blog-post.html> (08.04.2017).
- <https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/19/rhodes-cecil/> (09.08.2016).
- <http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/7-1-introducing-the-realm/> (23.06.2016).
- <http://www.dw.com/en/130-years-ago-carving-up-africa-in-berlin> (30.06.2016).

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 61 Mayıs - Haziran 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

<http://paradoxfan.com/forum/index.php?topic=24987.0> (23.05.2017).

